

ՄՀԵՐ ՎԱՍԻԼՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության իրավախորհրդատվական բաժնի գլխավոր մասնագետ,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ՝ մագիստրոս,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում հեղինակը հանգամանորեն քննարկում է պետությունների պատմական տիպաբանության հիմնախնդիրը, մասնավորապես վերլուծվել են ֆորմացիոն-տնտեսական և քաղաքակրթության մոտեցումները:

Հիմնաբառեր- պետություն, պետականություն, տիպաբանություն, ֆորմացիոն-տնտեսական, քաղաքակրթական, կառավարման ձև:

Պետությունների տիպաբանության հիմնահարցը արդի իրավագիտության խնդիրներից մեկն է¹: Դեռևս անտիկ դարաշրջանի իրավաբանական հայեցակարգերում քննարկվող թեմաներից էր պետությունների դասակարգման հիմնահարցը²: Անտիկ դարաշրջանի մտածողները (Հերակլիտես, Սոկրատես, Պլատոն, Արիստոտել, Կիկերոն և այլք) պետության (պոլիս) կառուցվածքը դիտում են որպես տիեզերական կառույցի (կարգի) արտացոլում: Աշխարհում տեղի ունեցող ամեն ինչի հիմքում ընկած է համընդհանուր աստվածային իրավունքը, որը նրանք նույնացնում էին տիեզերական լոգոսին (բանականությանը), քանզի «ամեն ինչ կատարվում է համաձայն այս լոգոսի»:

Անտիկ մտածողները պետության տարբեր ձևերը բաժանում էին երկու խմբի՝ ճշմարիտ և ոչ ճշմարիտ: Ընդ որում, նրանք պետության ճշմարիտ ձևերի խմբում դասում էին այն ձևերը, որոնցում իշխանությունն իրականացվում է օրենքների հիման վրա և ի շահ ընդհանուրի, իսկ ոչ ճշմարիտ ձևերի խմբում՝ նրանց, որոնցում իշխանությունը չի հենվում օրենքի վրա և ծառայում է սուկ կառավարողների շահերին³:

Հենվելով նման մոտեցման վրա՝ այլուստիանականները մեծարում էին օրինապահությունը և «լավ օրենքները», իսկ պետական կառավարման նպատակը համարում էին անհատական և ընդհանուր գործերի, մարդկային հարաբերությունների կարգավորումը: Պլուտարխոսականները կառավարման ազնվապետական ձևի կողմնակից էին (փոքրաթիվ լավագույնների, զիտակ մարդկանց), քանի որ լոկ քչերն են օժտված այդ ունակությամբ:

Այս առումով, Պլատոնն առանձնացնում է կառավարման երեք ճշմարիտ ձև՝ թագավորի իշխանությունը (օրինական միապետությունը, այսինքն՝

մեկ անձի կառավարումը օրենքների հիման վրա), ազնվականությունը (քչերի օրինական իշխանությունը) և օրինական ժողովրդավարությունը (դեմոսի իշխանությունը օրենքների հիման վրա) ու, համապատասխանաբար, երեք ոչ ճշմարիտ ձև՝ բռնատիրությունը (մեկի անօրինական իշխանությունը), օլիգարխիան (քչերի անօրինական իշխանությունը) և անօրինական ժողովրդավարությունը (օրենքների վրա չհիմնված դեմոսի իշխանությունը)⁴:

Նույն դիրքերից Արիստոտելը գրում էր, *պոլիտիան* (մեծամասնության կառավարումն օրենքների հիման վրա), իսկ *երեք ոչ ճշմարիտ ձևերն են՝ բռնատիրությունը, օլիգարխիան և ժողովրդավարությունը* (օրենքների վրա չհիմնված դեմոսի՝ մեծամասնության կառավարումը)⁵:

Տիրանիայի (ոչ օրինական միապետությունը, բռնակալությունը) հակադիր քաղաքական և իրավական, ձևերի սկզբունքային ընդհանրությունը, միասնականությունը հետազոտողներին հիմք են տվել խոսել Արիստոտելի ուսմունքում իրավական պետության հայեցակարգի մասին⁶:

Հելլենիզմի դարաշրջանի մեծ մտածող Պոլիբիոսը (մ.թ.ա. 200-120թթ.) առավել հանգամանորեն է անդրադարձել պետական կառավարման ձևերի տիպականացման հիմնահարցին: Պոլիբիոսը կարևորում է պետական ձևերի փոփոխությունների գաղափարը: Հետևելով Պլատոնին՝ նա ընդգծում է պետության որոշիչ *դերը*. «Ինչպիսին էլ լինի ձեռնարկը, դրա հաջողության ու անհաջողության կարևորագույն պատճառ պետք է համարել պետական կառուցվածքը»⁷:

Պոլիբիոսը կարևոր նշանակություն է տալիս սովորությանը իրավունքի նորմերին ու գրավոր օրենքներին՝ դրանք համարելով յուրաքանչյուր

պետությանը բնորոշ հիմնական սկզբունքներ: Դրանք «քարեկրթություն ու չափավորություն են ներմուծում մարդկանց անձնական կյանքում, իսկ պետության մեջ հաստատում են հեգություն և արդարություն»⁸: Նա համապատասխանություն է տեսնում սովորույթների, օրենքների և պետական կարգերի միջև:

Պետության տիպաբանության չափանիշը հռոմեական նշանավոր գործիչ ու մտածող *Կիկերոնը* (մ.թ.ա. 106-43թթ.) տեսնում էր պետությունը կառավարող անձանց բնավորության ու կամքի մեջ: Հետևելով Պոլիբիոսին, Կիկերոնն ընդունում է պետության երեք պարզ ձևի գոյությունը՝ թագավորական իշխանություն (միապետություն), օպտիմատների (լավագույնների, ազնվականների) իշխանություն, ժողովրդի իշխանություն (ժողովրդավարություն)⁹: Թագավորական իշխանությունը առանձնանում է իր բարի կամեցողությամբ, օպտիմատներինը՝ իմաստությամբ, ժողովրդավարությունը՝ ազատությամբ: Դրանցից ոչ մեկը կատարյալ չէ՝ յուրաքանչյուրը միայն հանդուրժելի է և բովանդակում է տարրեր, որոնք հանգեցնում են քայքայման: Թագավորական իշխանությունը միանձնյա է, քաղաքացիներից օտարված են օրենսդրական և որոշումներ կայացնելու իրավունքները: Օպտիմատների իշխանությունը ևս ժողովրդին զրկում է իշխանություն իրականացնելու իրավունքից, հետևաբար ազատությունից: Ժողովրդի իշխանությունը խարսխված է հավասարության վրա:

Կառավարման ձևերի անկատարությունը Կիկերոնը տեսնում է այն բանում, որ դրանք չեն նախատեսում «հասարակական դրության աստիճանները» յուրաքանչյուր ձև առավելություն է տալիս քաղաքացիների որոշակի խմբին՝ անտեսելով մյուսների շահերը: Դրա հետևանքով պետությունը զրկվում է հավասարակշռությունից և կայունությունից, միապետությունը վերածվում է բռնապետության, օպտիմատների իշխանությունը՝ մեծահարուստների ու ազնվականների խմբավորման օլիգարխիայի, իսկ ժողովրդավարությունը՝ անիշխանության, ամենաթողության, ամբոխի բռնատիրության: *Կառավարման վատթարագույն ձևը բռնապետությունն է*, քանզի դրա օրոք արդարությունը իսպառ բացակայում է, գոյություն չունի ժողովրդի ընդհանուր կապ իբրև իրավունքի և մարդկանց համաձայնություն: *Լավագույնը խառը ձևն է*, որն առաջանում է երեք պարզ ձևերի առավելությունների «համաչափ միախառնման» միջոցով, մինչդեռ պարզ ձևերում այդ արժանիքները ներկայացված են միակողմանի և մեկուսի: Խառը ձևի շնորհիվ հաստատվում է հավասարություն և հատկապես պետականության *կայունություն*, որոնք օրինակելի պետական կառույցի չափանիշներն են:

Կիկերոնի քաղաքական դիրքորոշման էությունը հանգում է այն բանին, որ նա առաջադրում է ընդհանուր իրավակարգի շրջանակներում հռոմեական հասարակության սոցիալական բոլոր խավերի «համընդհանուր համաձայնության» սկզբունքը: Այս «միջնակետային» դիրքորոշումն արտահայտվել է նաև նրա «օպտիմատների» և «պոպուլյարների» միջև խուսանավելու այն համոզմունքում, որ և՛ նրանց, և՛ մյուսների իրական շահերը կարող են համակցվել «ընդհանուր համաձայնության» շրջանակներում: Միայն ծայրահեղ դեպքում, երբ վտանգի առջև է հայտնվում պետության ողջ բարեկեցությունը, իբրև ժողովրդի ընդհանուր գործ, վերջինիս համաձայնությամբ պետական գործիչը կարող է «կարգ հաստատել պետությունում իբրև դիկտատոր»:

Խառը հասարակարգի լավագույն օրինակը Կիկերոնը համարում է Հռոմեական պետությունը, որը համակցում է թագավորության, ազնվապետության (սենատի) և ժողովրդավարության հատկանիշները¹⁰:

Պետության տիպաբանության հիմնախնդրին անդրադարձել է նաև միջնադարյան խոշորագույն մտածող, աստվածաբան *Թոմաս Աքվինացին* (1226-1279թթ.) նայելով անտիկ դարաշրջանի ավանդույթներին՝ առանձնացնում է պետական կառավարման երեք հիմնական («մաքուր») ձև՝ միապետություն, ազնվապետություն, պոլիտրա և երեք խեղաթյուրված ձև՝ բռնապետություն, օլիգարխիա և դեմագոգիա (ժողովրդավարություն): Պետության անդամների ընդհանուր բարիքի տեսանկյունից նա տարբերակում է արդար (բանական-պատշաճ) կառավարումը և անարդար կառավարումը: Այս սկզբունքով էլ նա տարբերակում է «քաղաքական» և «բռնապետական» իշխանությունը: Այսպես, քաղաքական միապետությունը, այսինքն՝ օրենքների և պայմանագրերի հիման վրա իրականացվող կառավարման միապետական ձևը Աքվինացին հակադրում է բռնապետությանը, այսինքն այն կառավարմանը, որն իրականացվում է բռնակալի շահերից ելնելով և անօրինականության տիրապետման պայմաններում¹¹:

Աքվինացին պետական իշխանության առավել բնական ձև համարում է միապետությունը, որի նպատակահարմարությունը հիմնավորում է համանմանության մեթոդով, գոյություն ունի մեկ Աստված, մեկ հոգի մարմնում և այլն: Ինչպես նաև է ընթանում քամուն հակառակ՝ նավապետի կամքով, ճիշտ այդպես էլ պետական նավն ընթանում է ավելի լավ, երբ ունենում է մեկ կառավարիչ միապետ: Այնուամենայնիվ, մաքուր միապետությունը բռնակալության վերածվելու հնարավորություն ունի (եթե չկան միապետի իշխանությունը զսպող հաստա-

տուրյուններ), որովհետև միապետությունն ընդգրկում է կառավարման թե՛ լավագույն, թե՛ վատագույն կողմերը: Ուստի, ելնելով մարդկային գոյության իրական պայմաններից և ժամանակի քաղաքական իրավիճակից, Աքվինացին առավել ընդունելի է համարում կառավարման խառը ձևը (երեք «մաքուր» ձևի հիմքի վրա): Ընդ որում, միապետը մարմնավորում է պետության միասնությունն ու հզորությունը, կառավարում համաձայն պետության օրենքների իր գործողություններում սահմանափակված լինելով գործող իրավական նորմերով: Բացի այդ, կառավարողները պետք է հաշվի առնեն «ժողովրդի կամքը», բոլոր քաղաքացիներին ներգրավեն պետության կառավարման գործում, ինչը սոցիալական խաղաղության և համաձայնության, պետական կառույցի ամրապնդման անհրաժեշտ պայմանն է ու երաշխիքը: Այսպիսով, նա նախընտրում է միապետությունը սահմանափակված ոչ միայն օրենքներով, այլև ազնվապետության ու ժողովրդապետության տարրերով:

Աքվինացու պետաիրավական հայացքները նշանակալի ազդեցություն թողեցին ոչ միայն իր, այլև նոր և նորագույն ժամանակաշրջանի իրավաքաղաքական ուսմունքների զարգացման վրա:

Պետության տիպաբանության նկատմամբ այդպիսի մոտեցումը, որը հիմնվում է օրինականության և օրինական կառավարումն անօրինականությանը հակադրելու վրա, այս կամ այն ձևով լայնորեն օգտագործվել է հետագա քաղաքական-իրավական մտքում ու որոշ չափով իր նշանակությունը պահպանել նաև Նոր և Նորագույն ժամանակաշրջանում: Պետությունների տիպաբանության որմնական մոտեցումներն (հայեցակարգերը) էին՝ *Հեգելի* պատմական-ֆորմացիոն տեսությունը (հոգևոր ֆորմացիաների հայեցակարգը)¹², *Մարքսի* պատմական-ֆորմացիոն տեսությունը (տնտեսական-արտադրական ֆորմացիաների հայեցակարգը)¹³, *Թոյնբրիի* քաղաքակրթական մոտեցումը¹⁴ և պետության տիպաբանության ազատական-իրավաբանական հայեցակարգը¹⁵:

Հեգելը պետությունների տիպաբանության հիմնահարցը մեկնաբանում է ոգու ազատության զարգացման և պետության տարբեր ձևերում դրա օբյեկտիվացման համաշխարհային-պատմական գործընթացի դիրքերից: «Համաշխարհային պատմությունը, - գրում էր նա, - անհրաժեշտություն է միայն ոգու ազատության հասկացությունից, բանականության պահերի և դրանով իսկ ինքնագիտակցության և ոգու ազատության զարգացում է՝ որպես համընդհանուր ոգու մեկնաբանում և իրականացում»¹⁶: Համաշխարհային ոգու այդպիսի իրականացման ձևերը, ըստ Հեգելի. «չորս համաշխարհային-պատմական թագավորություններն են՝

- 1) արևելյանը,
- 2) հունականը,
- 3) հռոմեականը,
- 4) գերմանականը»¹⁷:

Ըստ Հեգելի, այդ թագավորությունները համաշխարհային ոգու օբյեկտիվ-պատմական ֆորմացիաներ (ձևակազմավորումներ) են, այսինքն՝ համաշխարհային պատմության մեջ բանականության և ազատության գաղափարների զարգացում:

Այդ համաշխարհային-պատմական թագավորությունների (համաշխարհային ոգու կազմավորումների) փոխարինմամբ փոխարինվում են նաև պետության համապատասխան ձևերը արևելյան թագավորությանը համապատասխանում էր թեոկրատիան (մեկի, հռոմեական թագավորություններին ժողովրդավարությունը կամ ազնվականությունը (այսինքն բնակչության մի մասի ազատությունը), գերմանական թագավորությանը նոր ժամանակների միապետությունը ներկայացուցչական համակարգով (բոլորի ազատությունը): «Արևելքը, - գրում էր Հեգելը, - գիտեր և գիտի միայն, որ մեկն է ազատ, հունական ու հռոմեական աշխարհը գիտի, որ որոշ անհատներ են ազատ, գերմանական աշխարհը գիտի, որ բոլորն են ազատ»¹⁸: Ընդ որում, «գերմանական աշխարհ» ասելով Հեգելը նկատի ուներ հյուսիս-եվրոպական պետությունները, իսկ միապետություն ասելով՝ սահմանադրական միապետությունը ներկայացուցչական համակարգով և իշխանությունների բաժանմամբ:

Պետության և իրավունքի մարքսիստական տիպաբանության հիմքում ընկած է *Կ. Մարքսի ու Ֆ. Էնգելսի* կողմից մատերիալիստական, պրոլետարական-դասակարգային, կոմունիստական դիրքերից՝ մշակված ուսմունքը հասարակական-տնտեսական ֆորմացիաների մասին: Ըստ մարքսիզմի, սոցիալ-պատմական զարգացման մեջ որոշիչ դեր են խաղում տնտեսական (արտադրական) հարաբերությունները, որոնք կազմում են հասարակության հիմնաշենքը, որով և պայմանավորված է դրան համապատասխանող վերնաշենքը, ներառյալ պետությունն ու իրավունքը: Այդ մոտեցման համաձայն, *մարդկության ամբողջ պատմությունը բաժանվում է հինգ հասարակական-տնտեսական ֆորմացիայի, նախնադարյան համայնական կարգ, ստրկատիրական կարգ, ֆեոդալական կարգ, կապիտալիստական կարգ, կոմունիստական կարգ* :

Մասնավոր սեփականության և դասակարգային բաժանման վրա հիմնված, երեք դասակարգային հակամարտ (անտագոնիստական) ֆորմացիաներին (ստրկատիրական, ֆեոդալական ու կապիտալիստական) համապատասխանում են պետության և իրավունքի երեք տիպ ստրկատիրական

պետությունը և իրավունքը, ֆեոդալական պետությունն ու իրավունքը, բուրժուական (կապիտալիստական) պետությունը և իրավունքը: Նախնադարյան կարգերի (նախնադարյան կոմունիզմի) ժամանակ դեռևս չկա պետություն և իրավունք, իսկ կոմունիզմի ժամանակ պետությունն ու իրավունքը, որպես դասակարգային երևույթներ, մահանում են: Կոմունիզմի առաջին փուլում (այսինքն սոցիալիզմի ժամանակ) պետականության և իրավունքի վերաբերյալ աշխատանքի և սպառման չափը կարգավորման համար Մարքսը խոսում է պրոլետարիատի դիկտատուրայի ու բուրժուական «հավասար իրավունքի» մասին:

Հետագայում, խորհրդային մարքսիստական գրականության մեջ, մարքսիզմի հիմնադիրների կանխատեսող դրույթներին ակնհայտորեն հակադիր, սկսեցին առանձնացնել նաև պետության ու իրավունքի սոցիալիստական տիպը, որը, փաստորեն, ցույց է տվել առանց պետության և իրավունքի սոցիալիզմից լիակատար կոմունիզմին կանխատեսված անցման բացակայությունն ու հիմնագուրկ լինելը:

Տնտեսական ու դասակարգային հարաբերությունները, այլ գործոնների հետ միասին (հոգևոր, մշակութային և այլն), անկասկած, կարևոր նշանակություն ունեն պետության և իրավունքի ծագման, փոփոխման, զարգացման գործընթացում: Սակայն, դրանց դերի ուռճացումը, որը բնութագրական է ամբողջ մարքսիզմին, ներառյալ նաև պետության և իրավունքի մարքսիստական տիպաբանությունը, հանգեցնում է էական արատների:

Նման արատներից է մարքսիզմի սկզբունքային բացասական վերաբերմունքը պետության և իրավունքի նկատմամբ, դրանք որպես դասակարգային ճնշման և հալածանքի գործիքներ, որպես տիրապետման ու ճնշման մեքենաներ մեկնաբանելը:

Այսպիսով, մարքսիստական մոտեցման մեջ անտեսվում է նաև այն սկզբունքային հանգամանքը և համաշխարհային պատմության ակնհայտ փաստը, որ այս աշխարհում մարդկանց ազատությունն ի հայտ է գալիս ու զարգանում է հենց պետական-իրավական ձևերում: Ի հեճուկս մարքսիստական պատկերացումների ու գնահատականների պետության և իրավունքի իրական պատմական զարգացումն ու տիպերի փոփոխումը (վաղ պետություններից մինչև ժամանակակից իրավական պետությունները) վկայում է մարդկանց ազատության, առաջադիմության (ազատության ոլորտի և չափի ընդլայնման, ազատների թվի մեծացման) և ոչ թե մեկ դասակարգի կողմից մյուսների նկատմամբ իրականացվող բռնության, ճնշման ու տիրապետման առաջընթացի մասին:

Պետության և իրավունքի մասին մարքսիստական ուսմունքը, ներառյալ նաև պետության ու իրավունքի համապատասխան տիպաբանությունը, իր էությանը ժխտում է իրավունքի և պետության, որպես որոշակի արժեքի, որպես մարդկային մշակույթի, ազատության զարգացման մեջ նվաճման նկատմամբ ցանկացած դրական վերաբերմունք: Դա կրում է հակապետական ու հակաիրավական բնույթ, և սկզբունքորեն հակված չէ իրավագիտության ու իրավունքի և պետության իրավաբանական մեկնաբանմանը: Հետխորհրդային իրավաբանական գրականության մեջ որոշակի տարածում գտան նաև հղումները պետության և իրավունքի տիպաբանության, այսպես կոչված, քաղաքակրթական մոտեցմանը: Ընդ որում, նկատի է առնվում *Օ. Շպենգլերի* և նրա «Եվրոպայի մայրամուտը» գրքի գաղափարների զգալի ազդեցության տակ գտնվող անգլիացի պատմաբան *Մ. Ջ. Թոյնրիի*²⁰ (1889-1975) ուսմունքը քաղաքակրթությունների մասին: Շպենգլերից հետո, որը ժխտում էր միասնական համամարդկային մշակույթը և խոսում էր տարբեր պարփակված մշակույթների մասին (ընդ որում, ստեղծագործական օրգանական մշակույթը, ըստ Շպենգլերի, մահանալով վերածնվում է անպտուղ մեխանիկական քաղաքակրթության), Թոյնրին խոսում է մի քանի տասնյակ մասնատված, պարփակված քաղաքակրթությունների մասին և մարդկային պատմության մեջ ժխտում է քաղաքակրթական միասնությունը: Յուրաքանչյուր քաղաքակրթություն աչքի է ընկնում իր առանձնահատկությամբ, ունի իր սոցիալական և քաղաքական արժեքները, հայացքներն ու ձգտումները, իր պետական-իրավական «մարտահրավերները» ստացան «պատասխանները»:

Ակնհայտ է, որ տարբեր ինքնավար քաղաքակրթությունների մասին նմանօրինակ ուսմունքի հիման վրա, լավագույն դեպքում, կարելի է խոսել համապատասխան մասնատված քաղաքակրթություններում իշխանության կազմակերպման և նորմատիվ կարգավորման միմյանցից կտրված տիպերի մասին, սակայն անհնար է (անգամ համանմանությանը և կրկնելիությանը հղումներ անելով) հիմնավորել պետության և իրավունքի մի ինչ-որ ամբողջական տիպաբանություն՝ կառուցված բոլոր քաղաքակրթությունների համար ընդհանուր միասնական չափանիշի վրա: Եթե նման միասնական ընդհանուր քաղաքակրթական չափանիշ և սկզբունք հնարավոր է ու կա, ապա պետք է ճանաչեն (հենց Թոյնրին և նրա հետևորդները) մարդկության պատմության մեջ ինչ-որ միասնական քաղաքակրթության, համամարդկային քաղաքակրթության որոշակի հայեցակարգի առկայությունը, որի բաղադրատարրերն ու բաղադրապահերն առանձին

հանրությանը և ժողովուրդների ինքնատիպ քաղաքակրթություններ (և մշակույթներ) են²¹ :

Բացի դրանից, տարբեր քաղաքակրթությունների մասին Թոնյքիի ուսմունքում, ինչպես նաև տարբեր մշակույթների մասին Շպենգլերի ուսմունքում չկա պետության և իրավունքի հիմնահարցերի որևէ հատուկ հետազոտություն, որի հիման վրա հնարավոր լիներ իրավագիտության մեջ կառուցել պետության և իրավունքի տեսական ու համապատասխան նշանակություն ունեցող տիպաբանություն:

20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի սկզբներին ձևավորվեց իրավունքի և պետության ազատական-իրավաբանական հայեցակարգը, որի հեղինակն է ականավոր գիտնական ակադեմիկոս Վ.Ս. Ներսեսյանցը:

Համաձայն ազատական-իրավաբանական հայեցակարգի՝ պետության և իրավունքի տիպերն ազատության առաջընթացի փուլերն արտացոլող մարդկանց ազատության ճանաչման ու կազմակերպման հիմնական պատմական ձևերն են²² :

Մարդկանց ազատության ու ազատ անհատի՝ որպես իրավունքի սուբյեկտի և պետության (պետական իշխանության) սուբյեկտի անհրաժեշտ ձևերի ազատական-իրավաբանական հասկացողության ու մեկնաբանման դիրքերից սկզբունքային նշանակություն ունի իրավունքի և պետության տիպաբանությունն այն չափանիշներով (հիմքերով, որոնք որոշում են մարդկանց՝ որպես իրավունքի և պետության (պետական իշխանության) սուբյեկտների ճանաչման տարբեր պատմական ձևերի առանձնահատկությունը²³ :

Ինչպես նշում է ակադեմիկոս Վ.Ա. Ներսեսյանցը. «Հին աշխարհի պետություններում անհատը (մարդը) ազատ է ու, դրա հետ միասին, պետության և իրավունքի սուբյեկտ է՝ էթնիկական չափանիշով: Այսպես, աթենական քաղաքացիներ և աթենական իրավունքի սուբյեկտներ կարող էին լինել աթենական դեմերի (տոհմերի) անդամները, հռոմեական քաղաքագիտական համայնքի (civitas-ի) անդամներ, հռոմեական քաղաքացիներ և հռոմեական իրավունքի (ius civile-ի) սուբյեկտներ միայն քվիրիտները (բնիկ հռոմեացիները): Հին աշխարհի պետությունը և իրավունքն իր տիպով էթնիկական էր»²⁴ :

Պետության և իրավունքի այդ ելակետային տիպը հանդես է գալիս որպես մարդկանց ազատների ու անազատների (էթնիկական հիմքով) բաժանման փաստի ճանաչման և ամրագրման անհրաժեշտ ձև, ընդ որում, ազատների տարբերությունն անազատներից իր արտացոլումն ու ամրագրումն է գտնում հենց նրանում, որ ազատներն իրավունքի և պետության սուբյեկտներ են, իսկ

անազատները (ստրուկները), համապատասխանաբար, իրավունքի ու պետության օբյեկտներ: Այդ տարբերությունը, այլ կերպ, անհնար է արտահայտել:

Ստրկության հաղթահարումը միջնադարում տանում է դեպի դասային տիպի պետության և իրավունքի: Այստեղ մարդկանց ազատության առաջընթացն այն է, որ ազատության էթնիկական չափանիշը (այսինքն մի մասի ազատությունը և մյուս մասի անազատությունը) իր տեղը զիջում է ազատության դասային չափանիշին: Ջարգացման այս աստիճանում (եվրոպական ֆեոդալիզմ) ստրուկներ արդեն չկան և, այդ իմաստով, արդեն բոլորն ազատ են, սակայն այդ ազատության չափը տարբեր է առանձին խավերի ներկայացուցիչների մոտ: Այստեղ ազատությունը կրում է դասային սահմանափակումների և արտոնությունների բնույթ:

Իրավունքի և պետության այսպիսի դասային տիպի դեպքում յուրաքանչյուրը հենց որպես որոշակի դասի անդամ իրավունքի սուբյեկտ ու պետության սուբյեկտ է: Մարդկանց իրավասուբյեկտության և պետականասուբյեկտության ներդասային հավասարությունը համատեղվում է միջդասային անհավասարության տարբեր դասերի ու դրանց անդամների պետական-իրավական կարգավիճակների անհավասարության հետ:

Նոր ժամանակներում ֆեոդալիզմի հաղթահարմամբ դասային կարգերին փոխարինելու է գալիս պետության և իրավունքի անհատական (անհատական-քաղաքական, անհատական-քաղաքացիական) տիպը: Պետության ու իրավունքի այդ տիպի ժամանակ մարդն իրավունքի և պետության սուբյեկտ է որպես ինքնուրույն քաղաքական անհատ (առանձին քաղաքացի), ոչ թե որպես որոշակի էթնոսի կամ դասի անդամ: Մարդկանց, որպես իրավունքի և պետության սուբյեկտների, այսպիսի անհատականացումը տեղի է ունենում միջնադարյան ֆեոդալիզմի քայքայման ու դասային բաժանման հաղթահարման գործընթացում, որպես հետևանք մասնավոր և քաղաքական կյանքի ոլորտների առանձնացման, ոչ քաղաքական քաղաքացիական հասարակության կազմավորման, քաղաքական պետությունից դրա տարբերակման:

Իրավունքի արդի (ներկայումս իրականորեն պատմականորեն վերջին) տիպը և, համապատասխանաբար, սահմանադրականորեն ձևավորված ազատական-ժողովրդավարական իրավական պետության (ժամանակակից բառաօգտագործմամբ՝ իրավական պետություն) տիպը խառը (կոմբինացված) տիպն է, որն իր մեջ զուգակցում է երկու տարբեր քաղադրատարր՝ բնական-իրավական և պոզիտիվ-իրավական: Իրավունքի և իրավական պետու-

թյան այդ ժամանակակից տիպը պայմանականորեն կարելի է անվանել բնական-պոզիտիվ (կամ մարդասիրական-քաղաքական), քանի որ այն որոշակի պետական ամբողջության տեսքով (մեկ պետության մեջ ամրագրված և գործող իրավունքի միասնական համակարգի ձևով) երկու, ավանդաբար հակադիր, հիմունքների մասնավոր (անհատական-մարդկային, մարդասիրական) ու հանրային (քաղաքական, պաշտոնական-իշխանական) սկզբունքների, իրավունքի և պետության նկատմամբ բնական-իրավական ու պոզիտիվ-իրավական մոտեցումների պրագմատիկ համաձայնեցվածության և համագործակցության արդյունք է²⁵ : Տվյալ տիպի էական նորույթը որոշող բնական (բնական-իրավական, մարդասիրական) բաղադրատարրն այն է, որ այստեղ առաջին անգամ պետականորեն ամրապնդվում, պաշտոնեական-իշխանական ձևով հաստատվում ու պոզիտիվացվում են մարդու որոշակի բնական իրավունքները և ազատությունները, դրանց տրվում է իրավաբանական (պետական-հարկադիր) ուժ, ու ճանաչվում է դրանց գերապատվությունը գործող միասնական պոզիտիվ իրավունքի այլ աղբյուրների նկատմամբ: Նման տիպի շրջանակներում մարդու սահմանադրականորեն ամրագրված բնական իրավունքներն

ու ազատությունները պարտադիր են պետության համար: Դրանք որոշում են և ամբողջ պոզիտիվ իրավունքի, և պետության իրավական բնույթը²⁶ :

Այսպիսով, անհրաժեշտ է արձանագրել, որ պետությունների տիպաբանության հիմնահարցը միշտ էլ գտնվել է փիլիսոփաների և իրավաբանների սևեռուն ուշադրության կենտրոնում, սակայն ինչպես նկատեցինք, մինչև այժմ քննարկվող հարցի վերաբերյալ միատեսակ մոտեցում գոյություն չունի, որը պայմանավորված է ոչ միայն հիմնախնդրի բարդությամբ, այլև մոտեցումների, հայեցակարգերի իրավափիլիսոփայական հիմքերի բազմազանությամբ: Այս բոլորը հիմնավորում են պետությունների տիպաբանության հիմնախնդրի հետազոտության արդիականությունը, նրա տեսական և կիրառական նշանակությունը:

¹ Տե՛ս, Хабибулин А. Г. Теоретико - методологические проблемы типологии государства. Дисс. ... док. юрид. наук. СПб., 1997; Кульков М. О. Теоретические проблемы типологии форм государства. Дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2008.

² Մանրամասն տե՛ս, Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. М., 1979.

³ Տե՛ս, Дробышевский С. А. История политических и правовых учений. Основные классические идеи. 2-е изд., доп. М., 2007. С. 26-27, 34-45, 48-55.

⁴ Տե՛ս, История государственно - правовых учений: Учебник. Отв. ред. В. В. Лазарев. М., 2006, С. 98-99.

⁵ Տե՛ս, նույն տեղը, էջ 114-115:

⁶ Տե՛ս, Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений: Учебник. М., 2010, С. 84.

⁷ Տե՛ս, Полибий. Всеобщая история. Книга первая. Книга шестая, С. 5-9.

⁸ Տե՛ս, նույն տեղը:

⁹ Տե՛ս, История государственно - правовых учений. Учебник. Отв. ред. В. В. Лазарева. М., 2006, С. 119.

¹⁰ Տե՛ս, նույն տեղը:

¹¹ Տե՛ս, Христианские мыслители. СПб., 1997, С. 126-127.

¹² Տե՛ս, Нерсесянц В. С. Философия права Гегеля. М., 1998.

¹³ Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия. М 1970, С. 223-240.

¹⁴ Տե՛ս, Тойнби А. Дш. Постигание истории. М., 1994, С. 35-67.

¹⁵ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Учебник. М., 2000, С. 241-244.

¹⁶ Гегель Г. В.Ф. Философия права. М., 1990. С. 370.

¹⁷ Նույն տեղը, էջ 374:

¹⁸ Гегель Г.В.Ф. Философия истории. М. Л. 1935. С. 98.

¹⁹ Տե՛ս, Марксистско - ленинская общая теория государства и права. Основные институты понятия. М., 1970, С. 223-225.

- ²⁰ Տե՛ս, Тонной Л.Дж. Постигание истории. М. 1991, С. 61-64; նաև Радько Т. Н. Теория государства и права. М., 2010, С. 158-159.
- ²¹ Տե՛ս, Рассолов М. М. Актуальные проблемы теории государства и права. М., 2010, С. 74-75.
- ²² Տե՛ս, Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. М., 2000, С. 241-242.
- ²³ Տե՛ս, նույն տեղը:
- ²⁴ Ներսեսյանց Վ.Ս. Նշվ. աշխ., էջ 242:
- ²⁵ Ներսեսյանց Վ.Ս., Նշվ. աշխ., էջ 244:
- ²⁶ Տե՛ս, նույն տեղը, էջ 245:

Мгер Василян

Главный специалист отдела юридической консультации
юридического департамента администрации
Национального Собрания Республики Армения,
магистр юридического факультета ЕГУ
Соискатель института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблемы типологии государств: теоретический анализ

В статье обстоятельно рассматриваются проблемы типологии государств в их историческом развитии, а также анализируются формационно-экономические и цивилизационные подходы к типологии государств.

Ключевые слова: государство, государственность, типология, формационно-экономический, цивилизационный, форма правления.

Mher Vasilyan

Chief specialist of the Division of Legal advises of the Juridical
department of the National Assembly of the Republic of Armenia.
Master's degree of the Faculty of Law of Yerevan State University
Applicant of the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

State typology problem: theory analysis

The author circumstantially considers the problems of state typology in their historical development , specifically has been analyzed the formational - economical and civilization approaches.

Keywords: state, statehood, typology, formational-economical, civilizational, form of government.